

ՀԵՉՍԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՒՈՒԹԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 5

1905, ՄԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹՇՆԱՄԻՆ

Եւ առանց սեսակ մը հեղինոտ դառնութեան չէ՛ որ կ'ընտրենք այդ բառը, որ՝ իր պարզ ու բացորոշ իմաստովը՝ մեզ կը մղէ սակայն անդրադառնալու մեր ցեղին դիրքն յատկանշող ամենէ տխուր իրականութեան վրայ:

«Թշնամի»... Բայց նոյնիսկ ներկայ ճգնաժամին մէջ՝ երբ մեր ազգային գոյութիւնը ամէն կողմէ ըս-պառնական ու մահացու պաշարման մը ենթարկուած է՝ ստրուկ Հայութիւնը — այդ յաւիտենական զոհը — կրնա՞յ իրաւունքն ու սիրտն ունենալ ըսելու. «Իմ Թշնամիս, իմ Թշնամիներս»... Որովհետեւ «Թշնամի» ճանչնալն ու «Թշնամութիւնն» ընդունիլը ինք-նապաշտպանութեան ու դիմադրութեան մարտական գիտակցութիւն մը, կռիւի ու մաքառումի կարելիու-թիւն մը կ'ենթադրէ ինքնին, զարնելու և զարնուելու, յաղթելու և յաղթուելու վճռական յանձնառութիւնը կը նշանակէ լռելեայն... Մինչդեռ աւելի բնական ու պատշաճ պիտի ըլլային Թերևս՝ ստրուկ Հայութեան բերնին մէջ՝ «Իմ. դահլիճներս, հալածիչներս, բռնադա-րիչներս ևն.» կր սուորական բացատրութիւնները...

Եթէ ամբողջ Հայ Գողտվուրդը դեռ հո'ւ է գծադր-
դաբար, իր վրայ խուժող բռնաւոր ու չարագործ ու-
ժերը տեսնելու, զանոնք դիմադրաւել, ճակատել չի
կրնալու, անոնց առջև կորաքամակ խոնարհելու այդ-
եղելիքի վիճակին մէջ, յեղափոխական կազմակերպու-
թիւնները, սակայն, պէտք է՝ իրենց կոչումին ու պա-
տասխանատուութեան բովանդակ ու գիտակից թափո-
վը՝ յառաջ նետուին կեանքի ու մահուան ճամբուն վը-
րայ, և՛ հանրական ժրկութեան դործին մէջ ամբողջա-
պէս ստանձնելով իրենց անհրաժեշտ տիկտատօրութիւ-
նը՝ տիրականօրէն կատարեն առաջնորդողի տյն մեծ
դերը, որ իրենց կ'իյնայ՝ իբրև ցեղին ռազմական ու
գոհոց Հնարաւոր կորոմի միակ խտացումներուն :

Եւ ասոր համար՝ չի բաւեր միայն որ անոնք աղէտք-
ներ ու չարաշուք վերահասութիւններ ազդարարող ա-
հագանդն հնչեցնեն ու պարտաճանաչութեան քարոզ-
ներ կարդան, այլ պէտք է որոշապէս մատնանիչ ընեն
չարիքի ու աղէտքի աղբիւր եղող Թշնամին, անոր դա-
ւերն ու սադրանքները քողապատառ մերկացնեն և ա-
նոր եղեռնական ծրագիրներն ի դերէ հանելու իրենց
ճիգերուն՝ գէթ բարոյապէս՝ ջանան մասնակից ու զօ-
րավիգ ընել այն ժողովուրդը, որուն ճակատագրին

Հսկելու գործն իսկ է իրենց գոյութեան իրաւունքը :

Յեղափոխական ահազանքը հնչեց արդէն, և երբ մէկ կողմէն անոր յամառ զօղանջը ազգային ճգնաժամին եղբերական խռովքը կը շարունակէ փոթորիկել՝ աւտելն է որ յեղափոխական կազմակերպութիւնները՝ վայրկեանին ստիպողական պահանջներուն համաձայն՝ որոշ թեւադրութիւններ ընեն և գործնական հրահանգներ տան ժողովուրդին՝ իրենց իօսաքերովը, իրենց ընթացքովն ու իրենց արարքներովը:

Ու նախ՝ պէտք է ճանչնալ ու ճանչցնել Թշնամին, որովհետեւ ան դեռ պէտք եղածին չափ ու պէտք եղածին պէս տեսնուած, հասկցուած, հաշուրուած չէ մենէ։ Ահաւոր ու տարտամ չարիքն է ան, որուն «Թուրք», «Քիւրտ» «Թաթար» «Ռուս» եւն. անունները կուտանք փոխնիփոխ, բայց զոր այդպէսով ճշգրտած, սահմանած չենք ըլլար։ Թշնամին այդ բոլորն է և ատկէ շարժ աւելին, և ի՞նչ պիտի արժէին անոր դէմ ապահովուելու, անկէ խուսափելու, զայն ետ մղելու մեր բոլոր ճիգերը՝ եթէ մենք զայն ամբողջապէս չի գիտնայինք։

Թշնամին մէկ կերպարանք չունի՝ մեզի համար։ Անիկա ամէն ձևի ու երևոյթի տակ կուգայ մեր վրան, և նոյնիսկ Թագուն ու ստորերկրեայ դաւադրութիւններով կը պաշարէ մեր գոյութիւնը։ Անիկա մեր շուրջը կը յաճի անյազ ու անհամբեր վայրագութեամբ, ու մեր ներսերը կը սպրդի, կը սողոսկի նենգաւոր ու դժոխային առաջադրութիւններով։ Անոր գործած չարիքները աշխարհագրական այս կամ այն գիծերով և ցեղական ու քաղաքական այս կամ այն պայմաններով չեն սահմանափակուիր։

Թշնամին Տաճիկ կամ Ռուս Բռնութիւնը չէ՛ միայն՝
որ՝ Հալածանքի, արիւնի ու արհաւիրքի միջոցներով
մեր աղգային ընտանջմանը կը հետամտի:

Թշնամին Քիւրտ կամ Թաթար Գազանութիւնը չէ՛ միայն՝ որ կեղեքուծի, աւարի ու բռնաբարման անկուշտ մօլեգնութիւններով մեր Հայրենի օճախները կը քանդէ, մեր պատիւը կ'ոտնակոխէ ու մեր քոյրերն ու եղբայրները կը մահացնէ :

Թշնամին Հայ Ստրկութիւնն է նաեւ՝ որ իր կեղծիքի, վատութեան, վախի ու չկամութեան անհաշուելի ու խափանիչ սլափառներովը՝ մեր ինքնասպաւանումի ու փրկութեան ջանքերը կ'արգիլէ, կը ջլատէ, կը կաշկանդէ :

Թշնամիին Մատենու թիւնն է մայուանդ, Հայ Մատ-

նիշուծիւնը, որ՝ իր ճիւղը ու ժանտ սեւերեսովը՝ մեր Պատրիարքարաններէն մինչեւ մեր Առաջնորդարանները ազատ մուտ գտած է, որ մեր հարուստներու դռներուն ետին կը դարանակալի, և որ մինչեւ ազատ երկիրներու տիղմը կը սղծէ՝ Հայահալած Բռնութեան վարձուորներուն հետ մեղսակցելով Արտասահմանի մէջ:

Ահա՛ Թշնամին, ներքին ու արտաքին իր ամբողջական անողոք ցանցերովը մեր գոյութիւնը չլթայած, անոր մէջ մխրճուած...

Արտասահմանի Հայութիւնը կրնայ զայն չի տեսնել: Երկրի Հայութիւնը զայն կը տեսնէ, այլ անգոր է, աւա՛ղ, անոր հանդէպ: Ու ա՛յս է ներկայ ճգնաժամին ամենէ աղետարն ու սարսուղեցիկ պարագան:

Հայ Յեղափոխութեան կամքը ներկայացնող Մարմինը, սակայն, որ Թրքահայութեան կեանքին պահանջներուն գերագոյն իրաւարարն է, կը տեսնէ Թշնամին, որուն քայլ առ քայլ կը հետևի՝ եղեռնասադրումի ամենէ մթին ու անթափանցելի ճամբաներուն խկ մէջէն:

Անոր կարգախօսն է երկրի Հայութեան, — «Զինւի՛լ՝ չի մորթուելու համար»:

Իսկ անիկա պիտի գիտնայ զինուորական դրութեան տակ առնել Թշնամին ստեղծած ներքին կացութիւնը և յեղափոխական արդարութիւնը գործադրել, եթէ ատոր համար պէտք իսկ ըլլայ սպառել իր արիւնին մինչև վերջին կաթիլը:

ԹՎԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլիս 12/25 Օգոստոս

Թուրքիոյ Հայոց քաղաքական հորիզոնը օրըստօրէ մթագնելու վրայ է: Ժանտատեսիլ սև ամպեր տակաւ կը կուտակուին ամէն դի, և ամէն սիրտ կը տրոփէ պոռթկումի բոպէին վախովը:

Զորս-հինգ շարքներ անցեր են արդէն այն պատմական օրին վրայէն, երբ Սուլթան Համիտի կեանքին դէմ նիւթուած քանդիչ մեքենան պայթեցաւ և զոհ տուաւ բազմաթիւ կեանքեր՝ ամենէն սատկելիքը այստեղ թողլով: Եւրոպական թերթերէն լիուրի տեղեկացած պէտք է ըլլաք այս սպաննութեան փորձին խառնաշփոթ ու հակասական մանրամասնութիւնները:

Իսկ ինչ որ եւրոպական թերթերու թղթակիցները չեն կրնար ըմբռնել, և ինչ որ ամենէ աւելի քիչ ծանօթ է Արտասահմանի Հայութեան՝ ստիկա այն ահարկու հալածանքն է որ վերսկսած է ամէն ձևի տակ ի յայտ գալ Թուրքիաբնակ Հայերուն դէմ:

Սուլթանի նուիրական կոչուած կեանքին դէմ գործողները ոչ մէկ կարևոր հետք թողուցեր են իրենց ետին: Քննիչ մասնախումբը՝ իր քրտնաջան աշխատութիւններուն շնորհիւ՝ շարք մը յայտնութիւններ իբր թէ երևան հանց, անմեղներ նկատեց իբրև դաւադիրի օգնական, բայց բո՛ւն իսկ գործի պարագլուխը ցարդ չի կրցաւ ձեռք անցնել: Անիկա կը կասկածի անխտիր թէ՛ Հայերու, թէ՛ Պուլկար-Մակեդոնացիներու, թէ՛ Ժէօն-Թուրքերու և թէ՛ եւրոպացի անիշխանականներու վրայ: Բայց բոլոր այս կասկածանքներու շարքին մէջ ամենէ աւելի Հայու ուսերուն վրայ կ'ուզուի ծանրացնել մահափորձին պատասխանատուութիւնը, քանի որ Թուրք պաշտօնատարներուն նոր առիթ մըն է ատիկա վերսկսելու սիսթեմաթիք կեղեքումը, հալածանքը,

բանտարկութիւնը, ձեծը՝ անգոր Հայուն դէմ, և գուցէ ջարդը...

Եւ իրօք, ջարդի լուրեր արդէն իսկ կը հասնին զանազան կողմերէ, և մեծ վախ կայ որ հայկական դաւառներու մէջ ցեղային ատելութիւնը կրկին գրգռուած ըլլայ վերջին դէպքերու հետեանքով՝ որուն արդիւնքը կ'ըլլայ անխուսափելի կոտորածը:

Թուրք պաշտօնատարները այս անգամ լաւագոյն միջոցն ունին իսլամ խուժանը գրգռելու Հայերուն դէմ, յայտարարելով՝ թէ անոնք են իրենց իսլամի սրբազան կեանքին սպառնացողները: Այս կարծիքը բացորոշապէս և անկաշկանդ կը յայտնուի արդէն նոյն իսկ Մայրաքաղաքի Թուրք բարձր շրջանակներու մէջ՝ ուր կը զգան թէ գաւառներու մէջ ջարդ կը պատրաստուի իրենց լուեկայն հաւանութեամբը, և ապագայ պատասխանատուութենէ զերծ մնալու համար՝ այժմէն ձայն կը բարձրացնեն՝ թէ «Հայերը առիթ կ'ըլլան կոր ցեղային ատելութեան գրգռումին»:

Եւրոպական, և ի մասնաւորի գերմանական, թերթերուն մէջ կարդացինք մէկ քանի օր առաջ՝ թէ Տիարպէքի մէջ Հայերու ջարդ տեղի ունեցեր է, և թէ Պոլսոյ անգլիական դեսպանը՝ ջարդի լուրն ստանալուն պէս՝ ազդու կերպով բողոքեր է Դրան: Նոյնպէս, երկու օր առաջ, մայրաքաղաքս լուր կը չըջեր թէ Իզմիրի մէջ Հայերու մասնակի ջարդ է եղեր: Իսկ վերապահութեամբ կը խօսուի Սըվաքի և Սամսոնի մէջ տեղի ունեցած խառնակութեանց վրայ, որոնց արդիւնքը բռնականաբար միշտ Հայ ստացուածքներու փճացումը և կեանքերու ոչնչացումն է:

Թուրք կառավարութիւնը՝ գաղտնի և յայտնի ոստիկանութեան ձեռքով՝ գիշեր-ցորեկ խուզարկութիւններ և ձերբակալութիւններ կը կատարէ Մայրաքաղաքի բոլոր անկիւններուն մէջ: Իսկ գաւառներէն հասած լուրերը շատ աւելի վրդովիչ են. հոն Թուրք պաշտօնատարը աւելի աղատօրէն կը գործէ՝ իր կեղեքման ու հարստահարութեան փափաքները գոհացնելու:

Իզմիրի մէջ երևան եկած պոմպերու առթիւ Իզմիրէն և շրջականերէն ձերբակալուած հարիւրաւոր անմեղ Հայեր՝ չկարենալով պահուիլ Իզմիրի մէջ, անցեալ օր Պոլիս բերուեցան մասնաւոր շոգենաւով: Թուրք կառավարութիւնը, որ իր գործերը ե՛ն մէն զրկելու համար շոգենաւ չի գտներ, Հայ կալանաւորները մինչև Պոլիս բերելու համար անմիջապէս պատրաստ շոգենաւեր ունի: Ի՞նչ պիտի ըլլայ այս հարիւրաւոր բանտարկեալներուն վիճակը, ո՞վ պիտի խնամէ անոնց որբերը, ընտանիքները: Ո՛չ ոք կը մտածէ, կրնայ մտածել այդ մասին, քանի որ վերահաս է ընդհանուր կոտորածի սպառնալիքը:

Մայրաքաղաքի բնակչութիւնն ալ սարսափի մէջ կ'անցնէ իր օրերը: Դժուար է գտնել Հայ ընտանիք մը, որուն երիտասարդ այրը ձերբակալուած կամ բանտարկուած չըլլայ: Պոլսոյ մէջ մէկ քանի օտարահալատակ Հայերու ներկայութիւնը զօրաւոր փաստ է եղեր կառավարութեան ձեռքը, որ՝ ի հեճուկս Եւրոպայի՝ կը քանդէ Հայ օճախներ՝ պոմպ գտնելու երեւակայական մտադրութիւնով:

Օրմանեան Պատրիարքը կատարեալ փայտէ մարդ մըն է. անիկա ո՛չ մէկ բարեխօսութիւն չի կրնար ընել նոյնիսկ անմեղ Հայ բանտարկեալներու համար: Անիկա շատացեր է հաւատարմական ուղեբձներու մատուցմամբ «յոտս կայսերական գահոյից», որոնց փոշինքը համբուրելէն սեւամորթ ներքինի մըն է դարձեր: Ի՞նչ օգուտ ունին արդեօք բոլոր այդ հաւատարմական ու-

դերձներն ու հանդիսաւոր մաղթանքները, երբ Թրքահայր ամենատարրական կեանքի ապահովութենէն զերկրած՝ Մահուան դռները կը քաշկռտուի:

* * *
Կ. Պոլիս, 22/5 Օգոստոս

Օգոստոս 13 չարաթ օրը, Պոլիս, գնդակահար ըսպաննուեցաւ Արիկ Էֆէնտի Ունճեանը, ծանօթ հայ հարուստը և «աղբային բարերար»ը: Սպաննութիւնը կատարուեցաւ ձեռամբ ահարկու իրաւարարի մը, որ կատարեալ պաղարկնութեամբ ցցուեցաւ իր զոհին առջև ու մինչև իր վերջին գնդակը պարպեց անոր վըրայ: Այս ծայրայեղ վճռականութիւնը պատճառ եղաւ որ իր կեանքն ալ վրայ տայ, քանի որ ականատեսներ կը վկայեն՝ որ եթէ հրազէնին մէջ աւելորդ գնդակ մըն ալ պահած ըլլար, պիտի կարողանար իրեն վրայ խուժող ոստիկանները վախցնելով. փախցնել: Անգէն մնացած՝ Թէ և յաջողէր էր գլուխը ծածկող ֆէսը նետել և քէր մը դնել ու բաւական տեղ փախչիլ, այլ վերջ ի վերջոյ չէր կրցած ձերբակալման ձիրաններէն զերծ մնալ:

Ունճեանի սպաննութեան լուրը մըրիկի արագութեամբ տարածուեցաւ բովանդակ Մայրաքաղաքին մէջ: Թէ՛ հայ և թէ՛ օտար հասարակութիւնները սոսկում կը յայտնէին, և հին արիւնոտ օրերու յիշատակը ամենէն աւելի վառ գոյներով վերարծարծիլ սկսած էր:

Սպաննութեան միջոցին՝ Օրմանեան Պատրիարքը եղբոր Պալատը կը գտնուէր՝ ուր դացեր էր մէկ քանի օր առաջ տուած հաւատարմական ուղերձին տպաւորութիւնն հասկնալու համար. (ինչպէս գրեցինք նախորդ թղթակցութեամբ՝ Պատրիարքարանը՝ տեսնելով որ Սուլթանի կեանքին դէմ լարուած դաւադրութիւնը, ինչպէս նաև իդմիրի մէջ երևան հանուած ռումբերը Հայոց կը վերադարձին՝ հարկ համարեց հաւատարմական ուղերձ մը ներկայացնել «յոսս կայսերական գահոյից» ի դիմաց Թուրքիոյ Հայ Ժողովուրդին՝ իրը հակահարուած յեղափոխական գործունէութեան): Սուլթանին կողմէ առաջին քարտուղար Թահսին փաշա Հայոց Պատրիարքին կը հաղորդէր թէ իր օգոստոսփառ վեհապետը շատ գոհ մնացած է Հայ Ժողովուրդին կողմէ յայտնուած հաւատարմական ղեացումներէն, միայն թէ այդօրինակ յեղափոխական ընթացքներու կրկնութիւնը կրնայ անհաճոյ հետեանքներ ունենալ: Օրմանեան՝ իր յայտնի պերճախօսութեամբ՝ կ'ապահովուէր Սուլթանին ներկայացուցիչը, թէ Պոլսոյ Հայ հասարակութիւնը ոչ-հաւատարմական ընթացք չպիտի ունենայ երբէք, երբ նոյն պահուն իսկ պատգամաբեր մը քարթ մը կը ներկայացնէ Թահսին փաշային: Պահ մը լռութիւն կը տիրէ: Սուլթանին քարտուղարը՝ քարթին ընթերցման ատեն կը գունատի և խուլած կը հարցնէ Օրմանեանին.

— Հապա ա'ս ի՞նչ է, հայ յեղափոխականները Արիկ Ունճեանը զարկե՛ր են...

Օրմանեան՝ սահմակած՝ կը մեկնի:

Պոլսոյ եւրոպական և ուրիշ լուստեղեակ համարւած շրջանակներու մէջ, Ունճեանի սպաննութեան մասին սա կարծիքը կը տիրէր՝ թէ Թուրք գաղտնի ոստիկանութեան պետ Ֆէհիմ փաշայի մէկ մեքենայութիւնըն է ատ: Այս տեսակ մեկնութեան մը պատճառներն հասկնալու համար քիչ մը լուստարանութիւն պէտք է: Ֆէհիմ փաշայի մարդոցմէն մէկ քանի հոգիներ ձերբակալուեցան Ունճեանի սպաննութեան առթիւ, և տեսնուեցաւ որ իր օք գաղտնի ոստիկանութիւնը հայ և օտարազգի հարուստներէ սպառնալիքով դրամ հաւա-

քել մտադիր էր: Մէկ երկու ամիս առաջ, Գատըքէօյի մէջ սպաննութեան փորձ կատարուած էր Սահակ Էֆ. Ղազարոսեանի վրայ, ծանօթ աղբային կրթական գործիչ: Փորձը չէր յաջողած, և դաշոյնով յարձակում գործողն ալ գիշերանց փախած էր: Բայց Սահակ Ղազարոսեան այն աստիճան ահարեկած էր որ մէկ քանի շաբաթ վերջը մեռաւ: Արդ, Ֆէհիմ փաշայի «հաւատարիմ»ները, որոնք Ղազարոսեանի վրայ յարձակում կատարած էին, իրենց մօտ ունէին տակաւին ուրիշ հայ հարուստներու ցանկ մը, որուն գլուխը կը գտնուէր Արիկ Ունճեան: Ամենաստոյգ աղբիւրներէ կը տեղեկանանք թէ Ունճեանի կեանքին դէմ դաւադրութիւն կազմած այդ գաղտնի ոստիկանները նոյնիսկ սպառնացեր են Ունճեանի, ըսելով թէ՛ եթէ պահանջուած գումարը չի վճարէ՝ կը սպաննեն զինքը: Ուրիշ այլ և այլ մանրամասնութիւններ ալ՝ որոնց յիշատակութիւնը զանց կ'ընենք՝ կ'ապացուցանեն, թէ Ունճեանի կեանքին դէմ սպաննութեան փորձ մը վերահաս էր, թէ և Ունճեան չէր ուզէր կարեւորութիւն ընծայել մէկ քանի սրիկաներու սպառնալիքին: Մինչ այս մինչ այն, հազուադէպ զուգադիպութեամբ մը, և այս պարագաներէն բոլորովին անկախաբար, կը կատարուի Ունճեանի սպաննութիւնը: Ֆէհիմ փաշայի «սիրելիները» այս ըսպաննութեան լուրն ստանալով յանկարծակիի կուգան և կը պատրաստուին ոչնչացնել կարգ մը վտանգաւոր թուղթեր, բայց իրենցմէ մէկ քանիները ճի՛շդ այդ միջոցին իսկ կը ձերբակալուին: Ձերբակալուածներուն մէջն է նաև Ունճեանի պաշտպանեալներէն մին, երիտասարդ ուսանող մը, որ՝ արձակուրդի առթիւ՝ իր պաշտպանին տունը կը կենար: Այս երիտասարդը մէկ քանի օր առաջ յայտարարէր է թէ «Բիշ տտենէն պիտի հարստանամ», և ձերբակալուած պահուն ալ պոռացեր է. «Ես չգարկի՛, ես չգարկի՛»... Ձերբակալւած է նաև Արշակ անուն հայ լրտես մը, Ֆէհիմ փաշայի մեծագոյն սիրելիներէն մին, որ ասկէ առաջ ծանր յանցանքով բանտարկուեցաւ, բայց՝ չնորհիւ իր ամենակարող պաշտպանին՝ ազատ արձակուեցաւ: Այս անգամ ալ անտարակոյս նոյնը պիտի ըլլայ, քանի որ Ֆէհիմ փաշա կարող է բարեխօսել իր վեհապետին մօտ՝ առարկելով թէ իր լրտեսները՝ հայ յեղափոխականներու նման հայ հարուստներուն սպառնալով՝ հայ յեղափոխութեան վարկը կոտրած կ'ըլլան, և հայ հարուստներն ալ հաւատք չընծայելով իրենց հայրենակիցներու կոչին, կը մերժեն ունէ գումար վճարել:

Թէ և ըսուեցաւ որ Վարդանեան հարցաքննութեան պահուն յայտարարէր է թէ ինքը անձնական հաշուի մը կարգադրութեան համար սպաննեց Ունճեանը, բայց կառավարութիւնը՝ առաջին վայրկեանէն իսկ՝ այն համոզումը զոյացուցած էր թէ ասի յեղափոխական ձեռնարկ մըն էր: Այդ պատճառով՝ խստիւ արգիլուեցաւ Մայրաքաղաքի և Թուրքիոյ բոլոր հայ և օտարազգի թերթերուն ո'ւնէ բան գրել Ունճեանի մասին, այնպէս որ՝ Պոլսէն դուրս՝ անոնց համար որոնք երոպական թերթեր չեն ստանար՝ տակաւին Արիկ Ունճեան ողջ է: Նոյնիսկ մահազդ տպել արգիլուեցաւ թերթերուն մէջ: Մամուլին պահած այս Ձաքարեական լռութիւնը ա'լ աւելի անձկութեան կը մատնէ ժողովուրդը:

Սուլթանի կեանքին դէմ լարուած դաւադրութեան և իդմիրի մէջ երևան հանուած ռումբերու խնդրէն ի վեր արդէն իսկ մտքերը բաւական վրդոված էին, և թէր օրի մի այս նոր դէպքը կուգար լրումն ըլլալ սոսկումներու շարքին: Ժողովուրդը, զուրկ մնացած ստոյգ տեղեկութենէ, ամենէ տարօրինակ մեկնու-

Թեանց հաւատք կ'ընծայէ: Ոմանք կ'ըսեն թէ 40 հոգիէ աւելի հայ յեղափոխականներ Պոլսոյ մտած և ըստականութեանց սկսած են: Ուրիշներ Պոլսոյ և գաւառներու մէջ ջարդեր կը նախատեսեն. և իրօք՝ մասնաւորաբար Սըվազէն, Կեսարիայէն և Իզմիրէն հասած լուրերը շատ մօայլ են: Իզմիրի կուսակալ, Քեամիլ փաշա, թէպէտ պաշտօնապէս յայտարարած է թէ երևան հանուած պայթուցիկ նիւթերը սոսկ Հայերու գործ չէ, բայց նորէն հայեր կը ձերբակալուին, և երեք տարի առաջ մահուան դատապարտուած հայ թէոս մը, որ Մաթէոս Պալեօգեանը սպաննած էր, այս առթիւ կախաղան կը հանուէր յաշարեկումն ժողովրդեան: Իսկ Սըվազի և Կեսարիոյ համար թէպէտ տեղական մամուլը պաշտօնական զեկոյցով մը հաւաստեց թէ կատարեալ անգործութիւն կը տիրէ « շնորհիւ Վեհ. Սուլթանին », բայց ամէն ոք կը զգայ թէ այդ հերքումը իսկապէս հաստատումն էր տեղի ունեցած խառնակութեանց:

Մասնաւոր աղբիւրէ կը տեղեկանանք՝ թէ անհիմն է այն գրոյցը որ Կեսարիոյ մէջ Հայերը մզկիթներ օղը հանած ըլլան: Պատահածը հետեւեալն է: — Ինչպէս յայտնի է, Թուրք կառավարութիւնը՝ զսպելու համար արաբական ապստամբութիւնը՝ հայկական գաւառներու Համիտիէ հեծելազուններէն մէկ քանին որոշեց զրկել Եէմէն: Ասիկա Հայոցս համար բարեբաղդութիւն մըն էր, անշուշտ, բայց Համիտիէ հեծելազունները մտածելով թէ Արաբներուն դէմ կուրիւր Հայերը ջարդելու և թալլելու չափ դիւրին գործ չէ՝ հազիւ Կեսարիա հասած՝ կ'ընդվզին և կը մերժեն երթալ կռուոյ դաշտը: Ասկէ յառաջ կուգայ խառնաշփոթութիւն մը, և եւրոպական մէկ քանի թերթերու հայտնաց թղթակիցները՝ անորակելի վատութեամբ մը՝ կը հեռագրեն թէ Հայերը Տաճկաց մզկիթներ օղը հանեցին: Երևակայեցէ՛ք թէ այս լուրը ո՛րքան մեծ գրգռում յառաջ կը բերէ իսլամական աշխարհին մէջ, և ո՛ր աստիճան կը զօրացնէ Թուրք կառավարութեան արիւնոտ ձեռքերը աւելի ևս հալածելու և տանջելու համար հայ տարրը:

Միևնոյն նպատակաւոր թղթակիցներն էին որ հեռագրեցին Իզմիրի դէպքին առթիւ՝ թէ հայ յեղափոխականները օղը պիտի հանէին օտար հիւպատոսարանները, պանքաները, նաւերը, և ընդ. Կարիլի՞ է հաւատք ընծայել այսքան անհեթեթ յայտարարութեան մը, որ հայ յեղափոխութիւնը «անիշխանական» գոյնի տակ պատկերացնելու կը ձգտի և ատով Եւրոպայի հայասէրներուն համակրանքը կորսնցնել կուտայ:

Անտարակոյս Պոլսոյ դեսպաններն ալ այս տեսակ լուրերէ ազդուած ըլլալնուն համար է որ, իրենցմէ մէկը, անցեալ օր՝ Սուլթանին ներկայանալուն առթիւ՝ Ռուսիոյ և Ճապոնի հաշտութեան լուրը կը հաղորդէ՝ յարելով թէ այժմ կրկին Եւրոպայի ուշադրութիւնը կեդրոնացած է Թուրքիոյ վրայ, և թէ օսմանեան երկիրներուն մէջ կեանքի և ինչքի անսպասելիութիւն կը տիրէ, որով պէտք է ժամ առաջ խաղաղութիւնը վերահաստատել: Իսկ թէ Թուրք կառավարութիւնը ինչ միջոցներով տրամադիր է վերահաստատել խաղաղութիւնը, այդ մի՛ հարցն է: Դեսպանը նաև դժգոհութիւն յայտնեց է որ օսմ. կառավարութեան ծառայութեան մէջ գտնուող բարձրաստիճան պաշտօնեաներ (ըսել կ'ուզէ Ֆէհիմ փաշա և իր արքանեակները) կը համարձակին սպառնալ հայ հարուստներու և դրամ պահանջել: Աւելորդ է ըսել թէ Թուրք կառավարութիւնը պիտի կարողանայ, այս անգամ ալ, շատ ճար-

պիկօրէն արդարացնել իր գաղտնի ոստիկաններուն արարքները:

Միւս կողմէն, Վարդանեան արդէն իսկ դռնփակ դատաւարութեամբ մահուան կը դատապարտուի, ինչպէս կը տեղեկանանք պաշտօնապէս: Ոստիկանական հարցաքննութեան և դատաւարութեան միջոցին՝ կառավարութիւնը շատ ջանացեր է խոստովանութիւններ ընել տալ Վարդանեանին, բայց անօգուտ, անիկա կրկներ և երեքներ է իր նախնական յայտարարութիւնը, և երբ հարցաքննիչ դատաւորը կը պնդէ, Վարդանեան կը գոչէ. « Ե՛՛, Ե՛՛ս զարկի, ինչ որ պիտի ընէք, ա՛ն ըրէք... »:

Պոլսոյ ամերիկեան դեսպանը նախ ո՛չ իսկ դիմում ըրեր է դատաւարութեան միջոցին դեսպանական ներկայացուցիչ մը զրկելու, ինչպէս սովորութիւն է ընել Ամերիկեան հպատակներու համար, և անվիճելի է՝ որ Ունճեանի սպաննիչը Ամերիկեան քաղաքացի է: Մը. Լէչմէնի (աւելի Լէշ՝ դիակ, քան մէն՝ մարդ) այս ցուրտ վերաբերմունքը առաջին անգամը չէ՝ որ ի յայտ կուգայ: Բաւական ժամանակ առաջ, երբ Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը երեք պահանջներ կայացուց թուրք կառավարութեան, և ի մէջ այլոց՝ Ամերիկա գաղթած Հայերու Ամերիկեան հպատակ ըլլալը ծանուցանելով՝ հպատակութեան վաւերացումը խնդրեց, Պոլսոյ Ամերիկեան դեսպանը՝ մտերմական տեսակցութեան մը միջոցին՝ կ'ըսէր. « Ես անձնապէս համամիտ չեմ որ գաղթական Հայերը Ամերիկեան հպատակ ըլլան, որովհետեւ Հայերը կը շահագործեն իրենց հպատակութիւնը: Դիւրին է հասկնալ՝ թէ ինչ ըսել կ'ուզէ Մը. Լէչմէն: »

* * *

Արիկ Ունճեան՝ ամուրի ըլլալով՝ իր բոլոր հարստութիւնը կը ժառանգեն եղբայրն ու երկու քոյրերը: Կը հաւաստեն թէ Ունճեան իբր յիսուն հազար ոսկի առնելիք ունէր Թուրք կառավարութենէն, որուն կը հայթայթէր բանակի ալիւրը: Վաւերական աղբիւրներէ կը տեղեկանանք՝ թէ Ունճեան, իր մահէն մէկ քանի օր առաջ, յատուկ հրաւերով կ'երթայ Սպարապետութեան Դուռը, մասնակցելու համար ալիւրի մեծաքանակ գնման մը նուազուրդին: Սպարապետը իր խօսքը ներկաներուն, և մասնաւորապէս Ունճեանի ուղղելով, կ'ըսէ. « Օսմանեան կառավարութեան նիւթական սա նեղ միջոցին՝ կը սպասեմ որ կարելի եղած զոհողութիւնն ընէք և Եէմէնի օսմ. բանակին անհրաժեշտ ալիւրը աժան գնով հայթայթէք »: Ապա կը սկըսի նուազուրդի գործողութիւնը, որու միջոցին Ունճեան կը տեսնէ որ կառավարական Թուրք հայթայթիչները՝ խօսք մէկ ընելով՝ ալիւրի հայթայթումը աժանագոյն գնով, գրեթէ ձրի, իր վրայ ձգելու փորձ կ'ընեն: Ունճեան այս հնարամտութիւնն զգալուն պէս՝ կը յայտարարէ թէ ձեռքին տակ պատրաստ ունի երկու հազար պարկ ալիւր, զորս կը նուիրէ կառավարութեան: Ահա՛ այսպէս, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով, արաբական ապստամբութիւնը զսպելու կոչուած Թուրք բանակը ձրիաբար կերակրողը հայ էֆէնտի մը կ'ըլլայ նորէն: Բոլոր անոնք որ լրջօրէն կը հաւատան թէ Արիկ Ունճեանի կեանքին դէմ Թուրք գաղտնի ոստիկանապետը դաւադրած է, այս պարագան ալ իբր փաստ կը ներկայացնեն և կ'ըսեն թէ Թուրք կառավարութիւնը՝ Ունճեանի մահէն առաջ՝ վերջին անգամ մըն ալ ուզեց օգտուիլ Հայուն հացէն:

Ազգային-եկեղեցական շրջանակի մէջ Արիկ Ունճեանի ամենէն յիշատակելի գործն է Արմաշի Դպրեւան-

քին նիւթապէս հաստատուիմը: Մինչև վերջին օրերը Դպրեմանքի ելևմուտքին բաց իր անձնական դրամովը կը գոցէր, և այնպէս կ'երևայ թէ իր մահուամբ Դպրեմանքն ալ պիտի նսեմանայ, եթէ ուրիշ օգնողներ չըլլան:

Ունճեան բուռն հակառակորդ մըն էր Օրմանեանի քաղաքականութեան մէկ քանի կողմերուն և զայն կը քննադատէր իբր զեղծանոց որբերու դրամին: Կը յիշէր թէ՛ երբ անցեալ տարի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը Պոլիս եկաւ և կիրակի օր մը Գատըքոյի եկեղեցին պատարագելով ճաշի հրաւիրուեցաւ Ունճեանց տունը, կառավարութիւնն յանկարծ անգեղ քարոյց և թոյլ չի տուաւ որ հացկերոյթը տեղի ունենայ հանդիսաւորապէս: Կառավարութեան այս միջամտութեան մէջ շատեր Օրմանեանի մասը տեսնան, որովհետեւ ակներև էր խապահան-Օրմանեանի փոխադարձ ատելութիւնը և միւս կողմէն՝ Օրմանեանի նախանձը: Թրքահայոց Պատրիարքը Պոլսոյ բոլոր եկեղեցիներէն պատարագի հրաւիրուած էր, իսկ Գատըքոյի եկեղեցիէն՝ ո'չ երբէք, քանի որ Ունճեան թաղական էր այդ եկեղեցիին:

Արիկ Ունճեանի անհատական ներքին կեանքին ամենէ ամօթալիօրէն ծանօթ ու յատկանշական մէկ հանգամանքն էր իր ցանկասիրութիւնը գեղեցիկ տղոց նկատմամբ, որոնցմէ՝ սերունդներ պահած էր իբրև հարձ և մինչև իր այդ զառամած հասակին մէջ դեռ գերի կը մնար այդ կեղտոտ մոլութեան, զոր տեսակ մը ամբարտաւան անփութութեամբ ալ կը ցուցադրէր: Ունճեան՝ հակառակ իր մեծ ու եկեղեցաշէն ջերմեռանդութեան՝ ամենէ թրքաւարոյ մոլութեամբ վարակւած արեւելցի ծեր շնացողի տիպարը կը ներկայացնէր: Ունճեան՝ Կեդրոնական Վարժարանի խնամակալութիւնը վարած ատեն՝ այցելութեան մը պահուն՝ երբ գեղեցիկ տղեկ մը կը տեսնէր, որուն տիրանալ կը ցանկար, ամենուն ներկայութեան սիրուն տղեկն իր տունը կը հրաւիրէր, Վարժարանին տեսչութեան ալ պատուէր կուտար որ այդ ուսանողին «մասնաւոր խնամք և կերակուր տան»: Ոչ ոքի համար գաղտնիք մըն է որ Կեդրոնականի այն ատենուան տեսչութիւնը, ստորեկ ու ծառայական հաճոյակատարութեամբ մը՝ աչք կը դոցէր՝ երբ Ունճեանի պաշտօնական մանչը՝ հակառակ դպրոցի կանոնադրութեան — որ բոլոր ուսանողներուն համար պարտաւորիչ էր — ուզած ժամերուն միայն դպրոց դալ, ուզած դասին ներկայ ըլլալ և ուզած ատեն երթալ կ'արտօնուէր:

Ունճեանի ձեռքէն անցած, անոր պժգալի կրքին ծառայելով դիրքի հասած ու տունտեղ եղած մարդիկ հանրածանօթ են Պոլսոյ մէջ: Ունճեան սովորութիւն ունէր Ազնիւ անուն գեղեցիկ երիտասարդը իր հետ պտտցնել: Ականատեսներ կը վկայեն թէ՛ երբ աղքատ մը իրենց դէմ ելլելով ողորմութիւն ուզէր, Ունճեան կը հրամայէր Ազնիւին:

— Ծօ՛, ձեռքդ սա գրպանս խօթէ, նայէ՛ մանրուք կա՞յ...

Եւ Ազնիւ գրպանին մէջ այլ ընդ այլոյ մանրակերկիտ խուզարկութենէ մը վերջ, յոգնած մատները դուրս կը քաշէր՝ ըսելով.

— Ձի կայ, էֆէնտիւ, մանրուք չէ, խոշոր է...

Արիկ Ունճեան նշանաւոր անբարոյական մըն էր, արդարև:

ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԳԱՒԱԹՆԵՐՈՒ ՄԷՋ. — Սամսոնի հայ հասարակութենէն 1905 Օգոստոս 17/30 թուակիր խնդրագիր մը հասաւ Կ. Պոլիս, մատուցուելու համար անգլիական դեսպանին:

Այս խնդրագրին մէջ մանրամասնօրէն պարզուած է Սամսոնի և չրջակայ հայ գաւառներու իրական վիճակը, որ կատարեալապէս տաքնապալից է: Միայն Սամսոնի մէջ իսլամ տարրը ա'յն աստիճան գրգռուած է հայ քրիստոնեաներուն դէմ՝ որ, կառավարական պաշտօնեաներու մեղսակից թեւագրութեամբ, Հայոց տունները կրակի կը տրուին, և եթէ Հայերը աշաւուրջ չի գտնուին՝ իրենց բոլոր տուններն ու ինչքերը հրոյ ճարակ կ'ըլլան:

Հայկական ներքին գաւառներէն ահաբեկ ժողովուրդը շարունակ դիմում կ'ընէ Սամսոն, որպէսզի հարկ եղած դիմումներն ըլլան ուր որ անկէ՝ ընդհանուր կոտորածի մը առաջն առնելու համար:

Սամսոնի այժմու միւթէսարիֆը, որ տխուր հըռչակ մը հանած է Եօզղատի մէջ իր հայատեաց արարքներովն ու մոլեռանդութեամբը, բնաւ փոյթ չընէր պաշտպանելու Հայոց ինչքը, պատիւը և կեանքը: Իսկ Սամսոնի Հայոց Առաջնորդը թոյլ եկեղեցական մըն է՝ որ կը վախնայ ո'ւնէ դիմում կամ բողոք ընելու՝ իրաց տխուր վիճակը բարեփոխելու համար:

Սամսոնի հայերը այս խնդրագրով տակաւին երկարօրէն պարզելէ ետք իրենց անհանդուրժելի կացութիւնը, յանուն մարդկութեան և քրիստոնէութեան, կը խնդրեն անգլիական դեսպանէն՝ որ բարեխօսէ թուրք կեդրոնական կառավարութեան մօտ՝ մեծադոյն աղէտներու առաջն առնելու համար:

Արդարև, Պոլսոյ եւրոպական դեսպաններուն մէջ՝ ամենէն աւելի անգլիականն է որ փոյթ կը տանի տառապեալ Հայութեան ձայնը լսելի ընել Մայրաքաղաքի պալատական սրահներուն մէջ, և ինքն էր որ մէկ քանի շաբաթ առաջ բուռն բողոքներ ըրաւ Տիարպէթիւրի մէջ պատահած ջարդին առթիւ:

Անչուշտ, ի՞նչ կ'արժէ ինքնին բողոքը, բայց այդքան ալ մխիթարական կ'երևայ մեզ, երբ կը լսենք եւրոպական ներկայացուցիչներուն մասին հետեւեալներուն նման գայթակղեցուցիչ յայտնութիւններ. —

Սամսոնի մէջ անգլիական հիւպատոս չի կայ և անգլիական գործերուն կը փոխանորդէ Ծրանսական Գոնսիւլ Միւսիւ Բօրթանս, որ երկար տարիներէ ի վեր Սամսոն է: Ասիկա հայասէր մէկը չէ՛, և քիչ մըն ալ հակառակը: Ասկէ զատ, Ամերիկեան փոխ-հիւպատոս մը կայ, աննկարագիր, խաբէիկ մարդ մը, որ քանի մը տարիներ առաջ սնանկացաւ և նախորդ միւթէսարըֆին պաշտպանութեամբ 0/0 15 ով գոցեց իր բացը: Այս մարդը նոյնիսկ կը գիջանի կառավարական ստորագաս պաշտօնեաներուն հետ յարմարելով կաշառք առնելու և կաշառքի միջնորդ ըլլալու: Ռուսական Գոնսիւլ մը կայ՝ որ օր մը օրանց հայու մը բարեւալ չի տար: Գերմանական Գոնսիւլին գալը դեռ քանի մը ամսուան գործ է. անկէ առաջ գերմանական փոխ-հիւպատոսութիւնը յանձնուած էր երկար ատենէ ի վեր Սամսոն բնակող «Սօլպէրլըր» անուն Գերմանացիի մը, որ նկարագրի տեսակէտով Ամերիկեանին պէս բան մըն է: Իտալական Գոնսիւլը շատ աննկարագիր և հրապարակի վրայ ասկէ անկէ դրամ չորթելով ապրող մարդ մըն է: Պելճիգայի դեր-հիւպատոսութիւնը դեռ վերջերս յանձնուեցաւ կէս-յոյն, կէս-Ֆրանսացի Միւսիւլ Ժիրօ անուն վաճառականի մը, որուն ամբողջ էութիւնը կնամոլութեան և որսորդութեան նուիրուած է: Աւստրիական Գոնսիւլները, թէ՛ հիմակուանը և թէ՛ իր նախորդները, ո'չ մէկ ատեն քաղաքական ներքին դարձեալներով զրաղած են և անոնց հիւպատոսութիւնը աւելի «Լոյտ» չոգենաւային ընկերութեան աճէնթու-

թիւն մը ըսել է՝ քան իրապէս քաղաքական պաշտօնավարութիւն մը:

Ամբիոփելով մեր խօսքը Սամսոնի մէջ գտնուած եւրոպական պետութեանց և Ամերիկայի ներկայացուցիչներուն վրայ, բաւ է ըսել՝ թէ մեծ մասամբ թըրքարարոյ, չաճամոլ և տաճկահալաւալ քրիստոնեաներու վրայ ակնարկ մը իսկ դարձնել չուզող տեսակ մը թափթիփուքներ են անոնք:

Ա՛լ ի՞նչ կրնանք սպասել այսպիսիներէ, և՛ ա՛յսպիսիներու միջոցաւ ներկայացուած՝ քաղաքակիրթ ու քրիստոնեայ կառավարութիւններէն:

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՐԻԱՐԻ

Ներկայիս՝ բոլոր Տաճկահայերուն մէջ, չի կայ մէկը այնքան շնականօրէն ազգային շահերուն դաւաճանող, տոհմային պատիւն արատաւորող, ազգին վիշտերուն անախօրէն անտարբեր՝ որքան Օրմանեան Պատրիարքը, Համիտի մեղսակից՝ մսի այդ զանգուածը: Թուրք ապերասան ըէժիմը եթէ ուրիշ բան չըրաւ, գէթ ծնաւ ու ջմրեց Հրէշութեան, դաւաճանութեան անանկ տիպարներ, որոնք անզուգական պիտի մնան ամբողջ ազգերու պատմութեան մէջ: Օրմանեան Հարազատ զաւակն է իր շրջանին, օժտուած բնատուր այնպիսի ձիրքերով, որ կարող կ'ընեն զինքը իր ներկայ դիրքին վրայ մնալու: Կրօնքը իրեն Համար կարեւորութիւն չունի, զայդ արդէն փոխած է ժամանակին, և եթէ մինչև Հիմակ Հրապարակաւ թրքութիւնը ընդունած չէ խօսքով, գործով բոլորովին անոր շահերուն Համընթաց դացած է: — Իր երկար պաշտօնավարութեան միջոցին ըրած չէ ո՛րեք բան՝ առանց Համիտին ողորմութեան, ու երբէք լսուած չէ որ ո՛րեք առթիւ «բարձրագոյն տրւածութիւնը» իր վրայ հրաւիրած ըլլայ:

Օրմանեանի պաշտած երկեակ աստուածութիւնն է՝ Փառք ու Դրամ: Իր պատրիարքութեան ներկայ դիրքը պահելու համար՝ ամէն ստորնութեանց յանձնառու է, նոյնիսկ կաթողիկոսական դիմումները՝ օտար կառավարութեանց մօտ՝ հակազդելու, ինչպէս տեսանք: Եւ այս միևնոյն մարդը շնութիւնը կ'ունենայ Հիմա կաթողիկոսին դիմելու, զայն իրեն պէս դաւաճանութեան հրաւիրել յանդգնելու՝ խնդրելով անկէ՝ որ հայ յեղափոխականները նզովէ և արտասահմանի հայերը յորդորէ ետ կենալ անոնց հետ գործակցելէ:

Ազգային է՛ն դառն վայրկեաններուն՝ բընաւ բան մը պակսեցուցած չէ ան իր ճոխ կենցաղէն, բնաւ ետ կեցած չէ հրապարակային հանդէսներէ, գիւղազնացութիւններէ: Փառք, միջոց փառք, հոգ չէ՛ թէ վայելքի հեշտ ճամբան ծածկուած ըլլայ հայ կոյսերու, երիտասարդներու դիակներով: Երբէք առիթը փախցուցած չէ՝ «հայ ազգին հաւատարմական զգացումները յոտս կայսերական զահոյից մատուցանելով» դրամական նուէրներ ստանալու, հոգ չէ՛ թէ ան մեր քոյրերուն ու եղբայրներուն արեան դինն ըլլայ:

Իր դիւանագիտութիւնը կը կայանայ ամէն գնով Սուլթանին հաճելի ըլլալուն մէջ: Բնա՛ւ ազդուօրէն բողոքած չէ ներքին դաւաճաններու հարստահարութեանց դէմ, ինչպէս տեսանք Սասունի վերջին ջարդերուն առթիւ: Ընդհակառակը, իր շուրջը գտնուողներուն ըսած է՝ «Պէտք չէ իրար անցնիլ, ասոնք սովորական ու պարբերական բաներ են»: Ամէն անգամ որ ներքին դաւաճաններու Առաջնորդարաններէն դիմում եղած է թախանձագին, դէպքի մը առաջին առնելու համար,

պատասխանած է. «Տեղային միջոցներով առաջը առնել աշխատեցէք»: Իսկ Պոլիս տեղի ունեցող անհամար ձերբակալութիւններուն առթիւ՝ պաղատագին լացող մայրերու առջև իր միակ յանկերգ-մխիթարականն է. «Անուղղակի միջոցներու դիմեցէք աղատելու համար»: Ահա՛ Օրմանեանի բռնած դիրքը, ազգային տագնապալից վայրկեաններուն:

Օրմանեանի ցուցուցած թրքամոլութիւնը պարագաներու հարկեցուցիչ հանգամանքին վերագրելի չէ՛, ինչպէս միամիտներ պիտի կարծէին, այլ ինքնաբերաբար սնուցուած բան մըն է: Սուլթանի կեանքին դէմ եղած վերջին դաւը զայդ հաստատեց: — Օրմանեան այդ ուրբաթ, կը գտնուէր դպրոցական հանգէսի մը մէջ, ուր հասաւ յանկարծ սահմուկեցող լուրը: Ամէն ոք պահ մը շուարեցաւ, սկսան իրարու երես նայիլ, հանդէսը ընդհատուեցաւ: Յանկարծ Օրմանեան այս ընդհանուր շուարուսին մէջ ոտքի ցատկեց, ցցեց պարարտ փորը դէպի երկինք ու սկսաւ ինքնաբերաբար աղօթել Երեմիայի Գազանին «կենաց արեւատութեան համար»: Անկէ ի վեր իր ջանքերը կրկնապատկած է ու ո՛րեք առիթ չի փախցնէր աղօթելու, միջոց աղօթելու...

Սխալ մը պիտի ըլլար, սակայն, կարծել թէ՛ Օրմանեանի գետնաքար զաւարումները, յոտս Սուլթանի Համիտին, իրենց առջի կարեւորութիւնը պահած են դեռ: Բնա՛ւ: Ա՛լ թուրք կառավարութիւնը հասկըցած է թէ՛ Օրմանեան ո՛րեք կերպով ազգին կարծիքը, զգացումը չի ցուցներ, թէ՛ յայտնած «հաւատարմական զգացումները» իր խելապատակին ծնունդն են միայն: Ու եթէ դեռ առջի պէս ընդունելութիւն կ'ըլլայ իրեն, այդ պաշտօնական երեւոյթները փրկելու համար է սոսկ:

Միւս կողմէ ազգին ընդհանուր զգացումն ալ շատ դառնացած է իրեն հանդէպ, տեղ տեղ, նոյն իսկ կարծրածէն աւելի: Գաւառներէն շատ քիչ դիմում կ'ըլլայ ներկայիս Պատրիարքարան, որուն՝ «Փաթրիքհանէ»-ի տեղ, «Պաթաքհանէ» անունը կը տրուի: Իսկ հոս, Պոլիս, դժգոհանքը պարզապէս ընդհանուր է: Կղերական թէ՛ աշխարհական հաւասարապէս կը գանգատին: Վերջին սպաննութիւնը առիթ տուաւ որ ա՛լ սանձարձակ խօսուի ամենուրեք, այն աստիճան որ՝ հեռուն գտնուողի մը համար դժուար պիտի ըլլայ ըմբռնել: — Փաստաբան մը կը ճանչնամ, որ՝ իր դիրքին պատճառաւ բարձրաստիճան նախարարներու և պաշտօնատարներու հետ չփման մէջ է, քանի մը օր առաջ կ'ըսէր. «Թուրք պաշտօնեաները հայ յեղափոխականներու կատարած սպաննութիւնները կ'ըմբռնեն իբր միջոց մը ազգային շահերուն դէմ դաւաճանողները մէջնադէն վերցնելու, բայց չեն կրնար ըմբռնել թէ՛ ի՞նչպէս Օրմանեանէն առաջ կարգը ուրիշին կուգայ»: Ուրիշ բժիշկ մը կը ճանչնամ, որ՝ ի տես ընդհանուր ինկածութեան ներկայ միջոցին՝ կ'ըսէր ինծի. «Չէ՛, մէկ հայ մը չէ՛ մնացեր աս ազգին մէջ, որ յանդգնի պատժել այդ շուրջը մեղք...»: Քանի մը օր առաջ, առիթն ունեցայ տեսակցելու քահանայի մը հետ, որ՝ իր հօտին քանի մը անմեղ բանտարկեալներուն աղատման համար Պատրիարքին պաղատելէ յուսահատ՝ կը պոռար. «Ա՛խ, եթէ մէկը խոտանայ զաւկներս պահէ՛լ, ես ձեռքովս կը սպաննեմ շուրջը, ես ալ անձնասպան կ'ըլլամ»...

Օրմանեանի բռնած ներկայ անտարբեր դիրքը հանդէպ իր հօտին ծովացեալ վիշտերուն՝ պարզապէս ընդվզեցուցիչ է: Յատկանշական պարագայ մը՝ քանի մը օր առաջ՝ ցուցուց թէ ժողովուրդին դառնութիւնն ու

վրէժխնդրական զգացումը մինչև ո՛ւր հասած է: — Երբեք Գաղանին գահակալութեան տարեդարձի առաւել էր. ընդհանուր շշուկ մը ելաւ, թէ՛ ուրիշ քանի հոգիներու հետ՝ Օրմանեան Պատրիարքն ալ խեղդեք են իր տանը մէջ: Եւ ահա՛ երկար «օխ»երու շարք մըն էր ծայր տուաւ ժողովուրդին ամէն խաւերէն: Ընդհանուր գոհունակութիւն մը սկսաւ ճառագայթել բոլորին դէմքին վրայ: Բայց կարճատե եղաւ... Ամէն պարագայի տակ, վրէժխնդիր տրամադրութիւն մը կը մնայ, որ կրնայ բարերար ազդեցութիւն մը ունենալ՝ եթէ Օրմանեան սթափի, իսկ վտանգաւոր դառնալ՝ եթէ առջի պէս շարունակէ...:

Պոլիս

ԱՏՈՄ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԳԵՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Իր գոյութեան համար կռուող որեւէ ժողովուրդի կեանքին սպառնացող վտանգ չի կայ՝ բացի գաղթականութենէն: Իւրաքանչիւր ցեղ կամ ազգ կառչած մընացած է դարերով իր հայրենիքին, որուն լեռները, սարերը, ձորերը, դաշտերն ու հովիտները ու նոյնիսկ քարերը իրենց վրայ կարծես սրբութեան և նուիրականութեան դրոշմը կը կրեն յաւէտ: Հայրենիքի սէրը ինքնածին է և բնածին. մարդ միշտ իր մանկութեան խանձարուրը կը փնտռէ, եթէ նոյնիսկ մսուր մը ըլլայ ան և կամ խորհիւ մը խարխլած: Ընդհանուրին սէրը դէպի հայրենիք՝ միակ պատճառն է անոր գոյութեան պահպանումին: Յիմար մը ըլլալէ չի դադրիր ա՛յն ժողովուրդը, որ կը լքէ հայրենիքը և կը հեռանայ անկէ, տարբեր երկիրներու տակ գործ գտնելու համար և կամ իր կեանքի օրերը կարելի եղածին չափ հանգստաւէտ ընծայելու համար: Հայրենիքի հանդէպ ամենամեծ վատութիւն է այս եպերելի ընթացքը, որ երբեք կրնայ ունենալ որեւէ անհատ և կամ նոյնիսկ ժողովուրդ: Օտարին գիրկը դիմելու՝ չահաւէտ գործերու ակնկալութեամբ՝ չահախնդրութիւնն է, որ ամէն պարագայի մէջ կործանարար հանգամանք մը կըրնայ առնել: Այն հայրենիքի ժողովուրդը որ իր ծննդավայրը կը լքէ ու կը հեռանայ՝ ամենէն վատն է: Գաղթականութիւնը առաջին և վերջին պատճառն է ժողովուրդի մը գոյութիւնը վտանգող: Եւ ո՛չ մէկ չարիք աւելի կործանում կը պատճառէ, որքան այդ աւերիչ ախտը, որ դժբաղդաբար մեր ժողովուրդին մէջ տարածուն վիճակ մը առած է ու իրապէս կ'ըստպանայ թէ՛ մեր գոյութեան և թէ՛ մեր հայրենիքին:

Հայ ժողովուրդը, միշտ այս սխմար և դատապարտելի ընթացքն ունեցած է. դարերու պատմութիւնը ասոր յաւիտենական վկան պիտի մնայ: Երբ ցաւ մը, վիշտ մը, արցունքի ժամ մը կը հասնի, Հայը փոխանակ կռուելու անոնց դէմ և զանոնք չէզոքացնելու, ամենայն պակարութեամբ տեղի տալ սորված է, վատերու պէս որոնք՝ պատերազմի չեփոփոխուին ձայնը առած ատենին կը լքեն պատերազմի դաշտը և դասալիք կ'ըլլան: Մեզի համար ո՛չ ձէնկիւղ խանի արշաւանքները և ո՛չ իսկ լէնկիթմուրի կոտորածները արժէք մը ունեցած պիտի ըլլային, եթէ թշնամիին սուրէն փոխանակ ահաբեկելու և սարսափահար լքելու հայրենիքը՝ գիտնայինք կռուիլ և կառչած մնալ անոր հողին և ջուրին: Եւ վայրագ Համիտի կոտորածները, մեզի համար արժէք մը և նշանակութիւն մը չպիտի ունենան և չպիտի ունենային՝ եթէ լքումը մեր ժողովուրդին բարոյական հիւանդութիւնը չըլլար: Գաղթական-

ութիւնը կ'ուծացնէ մարդը մայրենի երկրին նկատմամբ, կ'ալլասերէ, կ'ապականէ օտարին ազդեցութեան տակ: Փորձառութիւնը ամենամեծ վկան կրնայ ըլլալ: Պարսկական արշաւանքներու հետևանքով հազարաւոր հայերու գաղթականութիւն մը դիմած է դէպի խրիմ, Լեհաստան, և սակայն անոնցմէ մեզի ի՞նչ մնացած է. ոչինչ, դարձեալ ոչինչ: Մօսկէս-միլիոն և թերևս աւելի գաղթականութեան մը հոսանքէն, Լեհաստան հաղիւ կրնայ մեզի ընծայել քանի մը տուն հայեր, որոնք կորսնցուցած իրենց ազգային հոգին, լեզուն, անունները, այլասերած, փոխուած են. ա՛լ մեռած են անոնք վերջնապէս և իրենց գերեզմաններէն չպիտի յառնեն:

Գերի ժողովուրդ մը, որ իր ազատութեան կը տենչայ, պէտք է որ կառչած մնայ իր հայրենիքին ու ո՛չ իսկ քայլ մը հեռանալու անխոհմտութիւնը ունենայ: Սուլթաններու կայսրութեան մէջ բազմաթիւ ժողովուրդներ մեզի հետ գերութեան լուծը կը կրէին և սակայն անոնցմէ ո՛չ մէկը գաղթելու անխոհմտութիւնը ունեցաւ. փոխանակ գաղթականութեամբ անհատը իր հանգիստը փնտռելու, ուրիշ անհատի մը հետ միացած կռուեցաւ իր գոյութիւնը վտանգող խուժանին հետ, ու իր այդ կռիւը իր արդիւնքը ունեցաւ: Անոնք ազատեցան, գերութեան շղթաները փշուրեցան, թըշնամիին լուծը վերցաւ: Գաղթականութիւնը ժողովուրդի մը ուժը կը ջլատէ և զանկա իրապէս կըսպաննէ. ասոր կասկած չի կայ: Հայաստանի հորիզոնէն չա՛տ խորշակներ սահած անցած են, կոտորածներ ունեցած է ան, իր դաշտերը արեամբ չաղախուած են, և սակայն վտանգաւոր չեղան անոնք ա՛յնքան, որքան եղաւ գաղթականութիւնը:

Այսօր ի՞նչ է որ կը տեսնենք. օր ըստ օրէ գաղթականութիւն մը գետի հոսանքներու պէս կը դիմէ դէպի Եւրոպա և կամ Ամերիկա, Եգիպտոս և տարբեր երկիրներու մէջ: Հայաստան, իր գոյութեան սկիզբէն իվեր այսչափ լքուած չէ՛ր. երկիրը կը պարպուէր ամէն օր, և եթէ կաշառակեր պաշտօնեաները և կամ նոյնիսկ կարօտութիւնը թոյլտուութիւն տայ, մէկ տարուան մէջ ամբողջ Հայաստան պիտի պարպուէ. անոր տարբեր անուն մը տալու է այլևս անկէց վերջ: Որքան ատեն այդ գաղթականութեան սարսափեցուցիչ հոսանքը կայ, նշանաբիծ մը իսկ չպիտի արժեն բոլոր այն արիւնները, զորս թափեց թուրքը ու խմեց քիւրտը: Արդ, ո՞րու համար է որ կռուող կ'ուզենք մենք. օտարին երկիրը մեր հայրենիքը չի կրնար ըլլալ, բնա՛ւ երբեք. օտարը իր իրաւունքը մեզի չպիտի տայ. օտարութեան մէջ մենք մեր ինքնութիւնը չպիտի կրնանք պաշտպանել. այս ճշմարտութեանց թո՛ղ վերահասու ըլլայ մեր համայնքը: Աւելի՛ լաւ է անօթի մնալ և անօթի մեռնիլ, քան թէ հեռանալ երկրէն, հայրենիքէն: Վատեր են անոնք որ կը գաղթեն ու օտարին հողէն կ'ուզեն սիրել հայրենիքը. սիրուած հայրենիքի մը ծոցին մէջ պէտք է ապրիլ: Հայաստան օր մը պիտի տեսնէ, որ ինքնին վերցուած է իր անունը իր վրայէն: Եթէ գաղթականութիւնը կա՛յ, ա՛լ ի՞նչ հարկ ազգասիրութիւն քարոզելու, հայրենասիրութեան յորդորելու: Եթէ կ'ուզենք որ մեր կենդանութեան արեւը չողայ, պէտք է որ քայլ մը իսկ չհեռանանք հայրենիքէն: Իրա՛ւ է, երկու խոշոր և զօրաւոր տարբեր ունինք մեր դէմ՝ իբրեւ թշնամի, ու անոնց դէմ դիմագրաւել դժուար է, բայց աւելի աղէկ է կռուիլ անոնց դէմ՝ քան թէ հանդիստի և չահու համար օտարութեան ծոցը նետուիլ: Ժողովուրդը վտանգ է մը իսկ չպիտի տեսնէ, որքան կեդրոնա-

ցումի սկզբունքը յարգէ. ապակեդրոնացումը վստահ ըլլալու ենք թէ կը ջլատէ մեր ուժը, կը սպաննէ ըզմեզ, կը մեռցնէ, կը կործանէ: Վատե՛ր ենք՝ եթէ գիտակցութեամբ կ'ուզենք կործանել հայրենիքը և յանձնել զայն ուրիշին մեր ձեռքով: Մերն էր հայրենիքը, բայց հիմա պէ՛տք է որ զայն արեամբ գնենք, օտարին յափշտակող ձեռքերէն:

Գաղթականութիւնը վնասակար է: Խարբերդէն և իր գիւղերէն այսօր ահագին գաղթականութիւն մը կայ արտասահման, կ'ըսեն թէ մօտ քսան, երեսուն հազար հոգի. ամբողջ բանակ մը ըսել է. եթէ ասոնք ամենքը իրենց երկիրը գտնուէին մեր բաղդը տարբեր կ'ըլլար. և մանաւանդ աս վերջին տարիները աղջիկներ և կիներ ալ տանելու սովորութիւնը ցոյց կուտայ թէ Հայաստան այլևս պէտք է Հայաստան ըլլալէ դադրի. հարկ չի կայ այլևս կուռելու, մեռնելու: Օր մը այդ քսան և աւելի հազարները, ո՛րքան ալ կեանքի դիւրութիւններ վայելեն Արտասահման կամ Ամերիկա, դարձեալ պիտի այլասերին, պիտի լուծուին, վասնզի ամէն տկար դէպի զօրաւորը կը դիմէ: Հին հարիւր հազար գաղթականներէն ոչինչ ունինք այսօր, հաւանականաբար օր մը՝ սերունդներ յետոյ՝ միւսնոյն բանին հանդիսատես պիտի ըլլանք:

Հայաստանի մէջ գաղթականութեան հետեանքով ընտանիքները կը փճանան. մայրերը անգործ են ու բնաւ չեն ծնիր. թէ՛ մայրերը և թէ՛ կիները իրարու հանդէպ հաւատարմութիւն չեն պահեր. անբարոյականութիւնը մուտք գործած է ընտանիքէն ներս. ահա՛ ուտիչ և կործանարար ախտը. առանց ընտանիքի չի կրնար ապրիլ ազգ մը կամ ժողովուրդ մը. ընտանիքը հիմն ու խորիսխն է ժողովուրդին. գաղթականութիւնը մեր ընտանեկան յարկերը կը փճացնէ ու մենք հանդիսատես ենք անբարոյականութեանց, շնութեան, պոռնկութեան արարքներու, որոնք ամէն օր կը գործընդին մեր աչքերուն առջև: Եթէ մեր ընտանիքները անբարոյականութեանց բոյն դառնան, կարելի՞ բան է որ առողջ սերունդ արտադրեն, կարելի՞ բան է որ ժողովուրդը իր գոյութիւնը ապահովէ, կարելի՞ բան է որ հայրենիքը նորոգուի: Գաղթականութեան հետեանքով օտարին հիւանդութիւնները փոխադրուեցան հայրենիք, ամբողջ Հայաստան Փիղիքական և բարոյական ախտերու հիւանդանոց մըն է այսօր: Այլասերուած, վատասերուած, սերունդ մը կա՛յ այսօր, և առիկա ապագային ի՞նչ գործ պիտի կատարէ:

Գաղթականութեան տենչը պէտք է մարել, վտանգը խոշոր է որ կը սպառնայ մեզի. օտարին երկիրը մեր հայրենիքը չի կրնար ըլլալ, թո՛ղ մեզի սիրելի ըլլան միշտ մեր լեռները: Եթէ կ'ուզենք որ գոյութիւնն իս պահենք՝ մեր բովանդակ ջանքը դնելու ենք գաղթականութեան հոսանքը արգելելու համար: Տկարը և աղքատը կը մնայ երկրին մէջ և ասոնք խաղալիքը կ'ըլլան թուրքին և քիւրտին ձեռքը, առարկան՝ անոնց նախատինքին և հալածանքին: Օտարին, թշնամիին բռնաւ բան մը չըսենք, մեր կեանքը վտանգողը մենք ենք, մենք մե՛ր ձեռքով կը պատրաստենք մեր գերեզմանը: Պէ՛տք է սթափիլ: Մեծանուն հայ ըսպարապետը՝ Լորիս-Մելիքով՝ ռուս-թրքական պատերազմին ատեն գաղթականութեան խոշոր հոսանք մը արգելելու ուզած է, գիտնալով թէ ուժերու բաժանումը տկարութիւն յառաջ կը բերէ և գաղթականութիւնն ալ ամէն պարագայի մէջ վտանգաւոր է, քանի՞ որ կը ջլատէ, կը տկարացնէ մեր կորովն ու ուժը, և կ'ըսպաննէ զմեզ:

Մեր շահը, օգուտը, այն կը պահանջեն որ գաղթականութենէն հեռանանք: Իտալիա իր գերութեան ժամանակ, բնաւ չի խորհեցաւ գաղթականութեան դիմել իր հանգիստը ապահովելու համար, այլ մնաց հոն, իտալիոյ հողին վրայ, ու ազատութեան տենչով վառւած ապստամբութիւնը իր լրումին հասաւ և թափւած արիւնը իր պսակը գտաւ, իտալիան ազատեցաւ: Եթէ կ'ուզենք որ օր մը մեր բարձունքներուն վրայ չողայ նոյն այդ ցանկալի ազատութեան դօշը, պէ՛տք է ուրեմն, որ բոլոր Հայերս միանանք մեր Մայր երկրին մէջ, Հայաստանի հողին վրայ: Հո՛ն մեր նախնիքներն ապրեցան, մենք ալ հո՛ն ապրինք. հո՛ն մեր նախնիքները ննջեցին, մենք ալ հոն ննջենք: Մեր միացեալ ուժէն, զօրութենէն պիտի սարսափի քիւրտը, պիտի ահաբեկի թուրքը և պիտի սարսափայ արիւնառչտ կառավարութիւնը Սուլթաններուն: Միութիւնը կեանքն է ժողովուրդներու, Հայրենիքը պահապանն է այդ ուժին և այդ կեանքին, եթէ կ'ուզենք որ այդ ուժը և այդ կեանքը նուիրական երկրին մէջ մնան ու ապրին, ջնջենք գաղթականութիւնը և իրարու սղակից ապրինք Հայաստանի ծոցին մէջ: Մեր ազատութիւնը՝ կախում ունի միայն մեր միութենէն:

ՈՐՈՏՈՒՄ

ԹՈՒՐԻՒՆՅՈՒՆ ԶՈՐՍ ԿՈՂՄԸ

ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ. — Դուռը կը մերժէ Եւրոպայի հաւաքաբար առաջարկած ու ստանձնել որոշած ելեմտական միջազգային քօնթրօլը: Իր այս դիրքը կը վերագրուի այն ձեռքի տակէ քաջալերութեան ու թեւադրութիւններուն զորս Վիլհելմ Բ. չի գլանար երբէք Ապտիւլ Համիտի: Այդ ուղղութեամբ՝ հեռաւոր ու անուղղակի ստատարող մըն է գուցէ Աւստրօ-Հունգարիա՝ իր ներկայ ներքին քաղաքական անորոշութեան մէջ աւելի նպատակայարմար ու ձեռնաու համարելով իրեն Մակեդոնական գործերու ներկայ վիճակն ու շարունակութիւնը քան ունէ որոշ ծրագրի մը գործադրութիւնը: Պէ՛տք է ընդունիլ նաեւ թէ թուրքիա կատարելապէս կը զգայ որ միջազգային քօնթրօլի մը հաստատումը՝ Մակեդոնիոյ մէջ իր իշխանութեան վերջաւորութեան սկիզբն է միայն:

ԿՐԷՏԷ. — Դժգոհութիւնը, խառնակութիւններն ու ցոյցերը կը շարունակուին, որովհետեւ Եւրոպա հաւանութիւն չի տար այն ընդհանուր փափաքին զոր կը յայտնէ ժողովուրդը Կրէտէն քաղաքական ալէս Յունաստանի կցուած ու միացած տեսնելու: Եւրոպական հիւպատոսները՝ ապստամբները զսպելու համար՝ հակայեղափոխական խումբեր կազմել քաջալերած են՝ որոնց տեսնուած է որ կը մասնակցին նաեւ ռուս ծովային զինուորներ:

ԱՐԱՅԻԱ. — Հակառակ բոլոր ակնկալութիւններուն՝ Եթիօպիա արաբական ապստամբութիւնը այս անգամ ալ վերջացած կը նկատուի՝ Մահմուտ Եհանի ուժերուն ջախջախումով և թուրք կառավարութեան մէկ քանի արապ պետերու հետ այս կամ այն կերպ համաձայնութեան գալով:

To The Editor of "HENTCHAK",

P. O. Box, 1731 Boston, Mass., U. S. A.